

Marija Alseikaitė-Gimbutienė – baltų archeologijos tyrėja

ADOMAS BUTRIMAS

Vilniaus dailės akademija, Maironio g. 6, LT-01124 Vilnius

El. paštas: adomas.butrimas@vda.lt

Publikacijoje atskleidžiami žymiausias lietuvių archeologės nuopelnai baltų archeologijai. Pirmieji penkiolika jos veiklos ir tyrimų metų skirti baltų archeologijos geležies amžiaus laidosenai aptarti. Vėliau per visą jos mokslinę karjerą vyraujant indoeuropiečių kilmės ar senosios Europos civilizacijos tyrimams, baltų archeologija visada buvo jos interesų lauke ir visada buvo jos tautinės, mokslinės ir kultūrinės tapatybės dalimi.

Raktažodžiai: baltų archeologija, geležies amžius, Vidurio ir Rytų Europos akmens ir žalvario amžius, indoeuropiečių kilmė, baltų susidarymas, archeologė Marija Gimbutienė

IVADAS

Marijos Alseikaitės-Gimbutienės mokslinėje karjeroje galime išskirti tris ryškiausias etapus. *Pirmasis etapas (1942–1956)* buvo skirtas Lietuvos ir baltų priešistori, jame vyrauja geležies amžiaus, baltų ir atskirų jos genčių gyventų teritorijų, Rytprūsių ir Vakarų Lietuvos priešistorinės kultūros, lietuvių liaudies meno simbolizmo klausimai.

Antrasis etapas (1956–1973) apima indoeuropiečių, tarp jų ir baltų, kilmės, Europos kultūrų transformacijos po indoeuropiečių įsiveržimo problemas.

Trečiasis etapas (1973–1994) buvo skirtas Senosios Europos kultūrų archeologijai, mitologijai, senųjų simbolių ir ženklų analizei.

Šis skirstymas atskleidžia, kas vyravo vienu ar kitu mokslininkės karjeros etapu, tačiau baltų priešistori domėtasi visada, tik priklausomai nuo autorės pagrindinių tyrimų problematikos buvo atveriami vis nauji baltų archeologijos aspektai.

Nors pirmajame mokslininkės tyrimų etape vyrauja geležies amžiaus problematika [12, 11], beveik nuo pat pirmųjų publikacijų (1943) autorė domisi baltų protėvynės, jų gyventų teritorijų klausimais. Pirmiausia šia tema pasirodė jos analitinės publikacijos, kurių pavadinimai vėliau virto pagrindinių monografijų antraštėmis [10, 7, 26]. Be abejonės, studijos Vilniaus universitete 1940–1942 m. turėjo įtakos tų publikacijų lygiui. Archeologijos studijos pas prof. dr. Joną Puziną, kalbotyros – pas prof. Praną Skardžių,

Antaną Salį, etnologijos – pas Joną Balį, istorijos – pas Antaną Jonyną ir Leoną Karsaviną nulėmė kompleksinį jos tyrimų pobūdį, todėl M. Gimbutienei Lietuvos ir baltų priešistorė – tai archeologijos, lingvistikos, mitologijos ir etnologijos tyrimų objektas. Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje saugomas M. Gimbutienės fondas (Nr. 154) bene geriausiai iliustruoja, koks vaisingas šis kelias buvo nuo pat pirmojo seminaro referato „Kuršių kultūros tolydumas pagal laidoseną“. Jos svarbiausio mokytojo dr. Jono Puzino įvertinimas buvęs ypač malonus: „Darbas toks geras, tiek originalus ir savarankiškas, tiek daug taip vaizdingai atskleidęs naujos medžiagos ir taip puikiai parašytas, kad tiesiog sunku suprasti, kaip per tokį trumpą laiką galima būtų parašyti tokį darbą. Aš tik nuraudau iš džiaugsmo“ [3].

Jos sugebėjimas dirbti po 12 valandų per dieną, surinkti visą paskelbtą medžiagą bibliotekose, o archeologinę medžiagą – iš muziejų ir draugijų kolekcijų išryškėjo dar studijų universitete metu. Ji ypač pakiliai aprašo darbą su kolekcijomis Vilniuje – su Lenkų mokslo bičiulių draugijos ir Lietuvių mokslo draugijos archeologijos rinkiniais (tuo metu Lietuvių mokslo draugijos muziejuje buvo 15° šalčio!): „Dabar man taip įdomu pasidaryti, nes įgytos žinios man iš karto parodo daikto amžių. Jau gana lengvai atskiriu įvairių tipų variantus, įvairių amžių raštus, stilius ir kt.“ [2]. Kompleksinių studijų nauda buvo akivaizdi. Tai pajautė ir pati M. Gimbutienė, lygindama savo ir studijų kolegų požiūrį į archeologiją: „Buvo progos man parodyti daugiau savo žinių. Šiek tiek vėliau ginčijaus su Volkaite ir Kulikausku, kuriems neaiškus visai kuršių klausimas ir yra labai nedrąšūs sieti archeologinius duomenis su istorinėmis problemomis (šiuo atžvilgiu jiedu yra atsilikę, nepsiskaitė ir, visų liūdniausia, kad nesusipažinę su kalbiniais duomenimis ir, be to, vengia savo bent kiek drąsesnės nuomonės)“ [4]. Tuo metu išryškėjo ir jos noras būti lydere, vėliau tapęs ryškia mokslinės karjeros dominante (pvz., stengėsi geriau išlaikyti egzaminus nei Rimutė Jablonskytė).

Sugebėjimas kruopščiai surinkti medžiagą pasirinkta tema, o vėliau surasti labai aiškius klasifikacijos kriterijus ir analizuoti medžiagą lėmė, kad jos 250 puslapių magistro darbas „Laidosena Lietuvoje geležies amžiuje“ [5] buvo ypač palankiai įvertintas visų Vilniaus universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto profesorių. Vieni ją matė kaip archeologę, kiti įžvelgė „mūsų protėvių religijos atkūrėją“ [1].

Interpretuodama Lietuvos proistorės medžiagą ji sugebėjo panaudoti tokius istorinius šaltinius, kaip Jano Długoszo *Lenkijos istoriją*, *Scriptores Rerum Prusicarum*, Henriko Latvio *Livonijos kroniką*, *Kristburgo sutartį*, taip pat Jono Basanavičiaus, Antano Juškos, Viliaus Kalvaičio sukauptas lietuvių folkloro kolekcijas bei latvių dainų rinkinius, ir tai padėjo sukurti diplominio darbo dalis, vėliau virtusias atskiromis mokslinėmis publikacijomis: *Kapų tipai Lietuvoje priešistoriniais laikais* [8], *Pomirtinio gyvenimo įsivaizdavimas proistoriniais laikais Lietuvoje* [9].

Ne tik šio darbo, bet ir disertacijos, mokslinių publikacijų didžiausia vertė – laidosenos aprašymas išskiriant kapų tipus, aiškinantis jų raidą ar kitimo priežastis ir išvada, kad kapų tipų įvairovės priežastis yra jų priklausymas tam tikrai etninei grupei. Proistorinės kultūrinės grupės susiejimas su genties (kilties) vardu – jau istorinių šaltinių analizės ir kalbinių duomenų panaudojimo meistriškumas.

M. Gimbutienė – pirmoji baltų archeologė, kuriai pavyko išskirti kuršiams, žiemgaliams, jotvingiams-sūduviams ir lietuviams būdingas kultūrinės sritis, kitusias drauge su bendra kilties kultūra [5], taip pat nustatyti laikotarpius, kada galėjo susiformuoti atskiros baltų kultūros. Ji tai padarė dar 1940–1942 m., kai tyrimų būta nedaug, o ir tie patys gana

fragmentiški. Nepaisant to, jos nustatytų kultūrinių grupių – istorinių genčių – teritorijos mažai pakitusios buvo patvirtintos ir XX a. pabaigos–XXI a. pradžios baltų tyrėjų darbuose. Šios išvados paskatino etninės baltų istorijos tyrimus. Baltų etnogenezę, kaip tam tikra oficialios mokslinės rezistencijos forma, tarp Rytų Baltijos kraštų archeologų tapo populiaru XX a. 7-ajame ir 8-ajame dešimtmetyje, dar gūdžiais sovietinio režimo metais. Jai skirtos konferencijos ir leidiniai sujungdavo baltų kraštų (Lietuvos ir Latvijos) tyrėjus, nes seniausios mūsų kultūros tyrimai sovietinio režimo tarnams nors ir atrodė nepageidautini, bet mažiau pavojingi nei Lietuvos istorijos studijos.

Šis svarbus ir labai svarus pirmasis žingsnis į baltų archeologiją lėmė tolesnius mokslininkės tyrimus, nes dar 1942 m. kovo 5 d. laiške savo vyrui rašė: „Turbūt tą patį darbą tęsiu iki disertacijos, nes visad ką nors naujo gali duoti tik tada, kai esi kiaurai susigyvenęs su pasiimtuoju dalyku. Kiek apibendrinančios mintys kyla tik po ilgesnio susidūrimo“ [1]. M. Gimbutienė 1942–1944 m. parašė disertaciją „Laidosena Lietuvoje priešistoriniais laikais“, kurią įteikė 1944 m. Vilniaus universiteto daktarės laipsniui gauti. Deja, antroji Sovietų okupacija nutraukė vaisingas pouniversitetines studijas ir pirmąsias mokslines publikacijas žurnaluose *Gimtasai kraštas* ir *Kūryba*.

Karo audrų nublokšta į Vokietiją studijas tęsė Tiubingeno universitete, kur studijavo archeologiją, etnologiją ir religijų istoriją (vėl kompleksinės studijos, kaip ir Lietuvos universitetuose). 1946 m. ji apgynė iš esmės jau Lietuvoje parengtą daktaro disertaciją „Laidosena Lietuvoje priešistoriniais laikais“, kuri tais pačiais metais buvo paskelbta vokiečių kalba [25]. Ši M. Gimbutienės knyga Lietuvos archeologinę medžiagą padarė prieinamą Europos mokslininkams, o už daktaratą Tiubingeno Eberhardo Karolio universitete tais pačiais metais jai buvo suteiktas filosofijos daktaro laipsnis.

Ir 5-ajame, ir 6-ajame dešimtmetyje, nuo 1950 m. jau dirbdama Harvardo universiteto Antropologijos fakulteto Rytų archeologijos ir etnologijos skyriuje mokslo darbuotoja, ji toliau gilinosi ir rengė studijas, pristatančias senąjį lietuvių liaudies meno simbolizmą [15], Rytprūsių ir Vakarų Lietuvos priešistorinės kultūros apžvalgą [28]. Analitinė archeologų, daugiausia vokiečių, mokslinių studijų analizė ir pačios M. Gimbutienės tyrimai 1950–1955 m. leido pateikti šio regiono kultūros raidą nuo baltų susidarymo iki XIII a., o studija iš esmės liko vienintelis vakarų baltams skirtas leidinys lietuvių kalba iki mūsų dienų. Šios studijos pasirodymą itin paskatino 1950–1955 m. Harvardo universiteto „Peabody“ muziejuje parengtas darbas, skirtas Rytų Europos priešistorijai [19], kurio poreikis JAV universitetams buvo toks didelis, kad jau 1958 m. pasirodė antrasis leidimas. Šioje knygoje anglų kalba pirmą kartą į pasaulio mokslinę apyvertą įtraukta ir Baltijos regiono priešistorės medžiaga nuo vėlyvojo paleolito – pradedant Svidrų kultūra ir baigiant Rytų Baltijos virvelinės keramikos kultūros grupe.

Baltų archeologijos tyrimų etapą užbaigė knyga *Baltai*, anglų kalba išleista 1963 m. [20]; antrasis jos leidimas anglų kalba pasirodė 1968 metais. Ji taip pat buvo išversta į italų (1967), vokiečių (1983, 1991), portugalų (1992), kiek pataisyta – į latvių (1994) ir kitas kalbas. Ši knyga buvo pirmasis bandymas aprėpti visą baltų priešistorės periodą nuo antrojo tūkstantmečio prieš Kr. pradžios, kai indoeuropiečių kalbų grupei priklausančios gentys apsigyveno plačiuose Vidurio ir Rytų Europos plotuose nuo Pomeranijos Šiaurės Lenkijoje (vakarinė riba) iki Vidurio Rusijos (rytinė riba). Monografijoje apžvelgiamas baltų formavimasis, laipsniškai atskleidžiami jų individualūs kultūros raidos bruožai iki XIII a., aptariami du pagrindiniai rašytinės istorijos laikotarpio įvykiai – Vokiečių ordino įsikūrimas, senųjų prūsų bei šiaurinių baltų užkariavimas ir Lietuvos valstybės gimimas. Mokslinę knygą vertę

didina politinės to meto aplinkybės: Lietuva, atskirta nuo pasaulio geležine uždanga, ir jos tyrėjų darbai, iš esmės spausdinami tik lietuvių ir rusų kalbomis, negalėjo tapti pasauline archeologijos mokslo dalimi, o M. Gimbutienė, „būdama jau beveik 20 metų atskirta nuo gimtojo miesto Vilniaus ir baltų žemių“ ir dirbdama Stanfordo universitete (Kalifornija), didžiulių pastangų dėka galėjo pristatyti pasauliui iki šiol išsamiausių studijų anglų ir kitomis pasaulio kalbomis [20].

Etapiniu M. Gimbutienės darbu, skirtu Vidurio ir Rytų Europos archeologijai, laikytina jos didžiausios apimties studija *Žalvario amžiaus kultūros Centrinėje ir Rytų Europoje* anglų kalba [17]. Šią dviejų dalių studiją sudaro 681 puslapis teksto ir 115 lentelių ir ji skirta Europos archeologiją studijuojantiems studentams. Knygoje surinkti, susisteminti ir įvertinti pirminiai šaltiniai iš 15-os šalių. Studijoje pirmą kartą į Vidurio ir Rytų Europos kontekstą taip plačiai įtraukta žalvario amžiaus baltų archeologijos medžiaga. Antroje knygos dalyje apie atskiras kultūros grupes baltų kultūrai skirti net 64 puslapiai teksto, pateikiama labai išsami bibliografija, 166-ių paminklų sąrašas, apibrėžiamos ir kartografuojamos baltų kultūros ribos (rytuose – Maskva, pietuose – Pripetė ir Kijevas, o vakaruose – visa Pomeranija ir veidinių urnų kultūros teritorija). Pagal chronologiją išskiriamos net šešios žalvario amžiaus baltų kultūros grupės:

- baltų kultūros formavimosi ir virvelinės keramikos kultūros laikotarpis – 2000–1700 / 1600 m. pr. Kr.;
- ankstyvasis bronzos amžius, siejamas su Uneticės kultūra, –1700 / 1600–1450 m. pr. Kr.;
- vidurinis bronzos amžius, siejamas su Tšineco kultūra, – 1450–1250 m. pr. Kr.;
- klasikinis baltų bronzos amžius – 1250–1100 m. pr. Kr. (Rentau periodas, veikia lužitėnų kultūros įtakos);
- vėlyvasis bronzos amžius – 1100–800 m. pr. Kr., pasižymintis bendra kultūra nuo Pomeranijos iki Latvijos;
- žalvario amžiaus pabaiga – 800–500 m. pr. Kr.

Knygoje aptariami kiekvienos iš jų būdingiausi paminklai. Puikias leidinio iliustracijas sukūrė inžinierius-architektas Jurgis Okunis, panaudota medžiaga iš Jono Puzino, Rimutės Rimantienės ir Čiurlionio dailės muziejaus Kaune rinkinių.

M. Gimbutienė buvo viena iš tų lietuvių emigrantų mokslininkų, kuriems leista atvykti į Lietuvą, skaityti čia paskaitas, atsiųsti literatūrą, pakviesti mokslo draugus į Europoje jos organizuojamas konferencijas, į kurias tik vienas kitas buvo išleidžiamas. Jos išvykos įvairiai buvo vertinamos emigrantų spaudoje (kartais net buvo kaltinama kontaktais su Lietuva, mat vykdavusi „pas raudonuosius įkvėpimo“), o Lietuvoje visi kolegos archeologai jos vizitų, paskaitų, susitikimų, asmeninio bendravimo labai laukdavo ir niekas savęs nelaikė „raudonuoju“.

Kontaktai su Lietuva, tam tikras politinio klimato šiltėjimas lėmė, kad jai buvo pasiūlyta „Mokslo“ leidykloje išleisti baltų archeologijai skirtą monografiją. Knyga pasirodė 1985 metais [26]. Iš esmės tai nebuvo vien „Baltų“ vertimas į lietuvių kalbą. Čia bandyta įtraukti naują lietuvių ir latvių tyrėjų sukaupią medžiagą. Tiesa, vyresniosios kartos Lietuvos archeologai, išvelgdami tam tikrą konkurenciją, nors ir paprašyti M. Gimbutienės, nedaug prisidėjo, kad ši knyga būtų papildyta iliustracijomis. Šiek tiek talkino tuo metu Lietuvos istorijos ir etnografijos muziejaus Archeologijos skyriuje dirbę jaunieji archeologai, parūpinę ir naujų iliustracijų. Gana santūrios, kartais gal pernelyg kritiškos buvo ir šios knygos recenzijos: negeranoriškai buvo sutiktos mokslininkės pastangos grįžti į Lietuvos mokslo pasaulį [32, 35].

Aptarę svarbiausias monografijas apie baltų archeologiją arba atskirų Vidurio ir Rytų Europai skirtų monografijų dalis, susijusias su baltų archeologija, turėtume atkreipti dėmesį ir į kitas mokslines publikacijas šia tema.

Pirmąją tokių publikacijų grupę sudarytų baltų archeologijai skirti moksliniai straipsniai, įtraukiantys šią medžiagą į pasaulinio mokslo akiratį. Visų pirma čia minėtinas išsamiai baltus aptariantis straipsnis, paskelbtas Britų enciklopedijoje [16], pirmą kartą išspausdintas 1955 m. ir vėliau pakartotas naujuose šios enciklopedijos leidimuose. Mokslo pasaulyje pripažinta autorė ne kartą kviečiama bendradarbiauti šiame svarbiame leidinyje pristatant žymiausias Senosios Lietuvos valdovus (Algirdą, Gediminą, Mindaugą, Kęstutį, Vytautą), Lietuvos tautinio atgimimo veikėjus, mokslininkus, menininkus, politikus (Joną Basanavičių, Kazimierą Būgą, Mikalojų Konstantiną Čiurlionį, Kazį Grinių, Vincą Kudirką, Antaną Merkį, Antaną Smetoną).

Įtraukiant baltų archeologiją į indoeuropeistikos tyrimų akiratį svarbi publikacija buvo išspausdinta slavistikai skirtame moksliniame žurnale [14].

Nuo 1956 m. M. Gimbutienė pradeda pirmuosius žingsnius, tirdama indoeuropiečių kilmės, o kartu ir baltų kilmės problemas. Tarptautiniame etnologijos ir etnografijos kongrese Filadelfijoje ji paskelbia, kad Vidurio ir Pietryčių Europos kultūros augimą ir klestėjimą sustabdė gyvulių augintojų, raitelių kultūros, atėjusios iš Eurazijos 4300–3000 m. pr. Kr. [33]. Šiame M. Gimbutienės mokslinės veiklos etape (1956–1973) išvengiame posūkį į indoeuropeistikos, indoeuropiečių archeologijos, akmens amžiaus ir, žinoma, į baltų susidarymo problematiką. Suformulavusi Europos kultūrų transformacijos, įsiveržus indoeuropiečių gentims, teoriją (vadinamųjų Kurganų kultūros žmonių), mokslininkė netrukus ją paskelbė kaip pamatinę, padedančią suprasti ir baltų kilmę [20, 18, 22, 23]. Ši kultūrinės transformacijos periodą tyrėja laiko sinonimišku reiškiniu Europos (taip pat ir Baltijos regiono) indoeuropizacijos procesui. Autorė, naudodamasi archeologine, mitologine, lingvistine medžiaga, daro išvadą apie patriarchalinės ir socialinės struktūros pergalę prieš senosios Europos matrilininę kultūrą, o 4500–2500 m. pr. Kr. laiko dramatiškus pokyčius Europoje ir baltų žemėse laikotarpiu: iš esmės keitėsi ne tik socialinė visuomenės struktūra, bet ir religija – nuo moteriškų dievybių religijos pereita prie karo dievų garbinimo. Ši transformacija iš pagrindų pakeitė valdymo struktūrą, gyvenvietes, architektūrą, dailę, simboliką. Kartu tai ir svarbi lingvistinė Europos transformacija – indoeuropietiška kalbančių gyventojų skverbimasis į neindoeuropietiškos Europos erdves. Vakarų Europos civilizacija be gilių šios epochos studijų būtų nesuprantama, kaip nesuprantamas būtų ir baltų susidarymo procesas didžiuosiuose Šiaurės Rytų Europos plotuose. Oponentai šią teoriją laikė pernelyg migracine, supaprastinta, bet... ir praėjus jau pusei amžiaus nuo pirmųjų hipotezių ji tebėra gyva: ji diskutuojama, nemažai jos šalininkų yra tarp archeologų, antropologų, lingvistų. Iki šiol nepasiūlyta iš esmės naujo ir visiems priimtino šios problemos sprendimo [31]. Monografijose ir svarbiausiuose moksliniuose M. Gimbutienės straipsniuose apie indoeuropiečių kilmę vyrauja Rytų ir Vidurio Europos, Ukrainos ir Rusijos stepių akmens ir žalvario amžiaus, Kurganų kultūros, indoeuropiečių protėvynės, baltų ir slavų kilmės bei jų kultūros raidos tematika.

Savo darbais anglų ir kitomis kalbomis vis labiau dominanti Europos ir Amerikos mokslo pasaulį M. Gimbutienė antrajame mokslinės veiklos etape su savo atradimais nuosekliai

supažindina ir lietuviškai skaitančią auditoriją. Jau nuo 1953 m. tapo aktyvi Bostone leistos Lietuvių enciklopedijos autorė, iki 1968 m. joje paskelbusi 26 straipsnius baltistikos, lituanistikos ir indoeuropeistikos tematika. Nuo 1946 m. bendradarbiavo *Aidų* žurnale, kuriame iki 1958 m. paskelbė 9 straipsnius apie aisčius, senuosius gintaro kelius, lietuvių liaudies meną. Nuo 1960 m. tapo jaunosios kartos kultūros žurnalo *Metmenys* redakcinės kolegijos nare ir ja buvo iki 1992 metų. Nuo 1962 m. šiame žurnale ji aktyviai bendradarbiavo kaip autorė. Jos publikacijose vyrauja indoeuropiečių, jų protėvynės ir invazijos į Europą tematika, o pradėjusi intensyviai studijuoti Senosios Europos kultūras, nuo 1973 m. šiam žurnalui ėmė rašyti žemdirbystės kilmės, senųjų Europos deivių ir dievų tema, sieti šias dievybes su lietuvių mitologijos būtybėmis [31, 30]. Paskutinę jos publikaciją *Metmenyse* aptinkame 1987 metais [27].

Net ir rašydama knygas [24] apie gana nutolusius nuo baltų žemių regionus ar savo trečiajame mokslinių interesų etape aptardama Senosios Europos mitologiją, archeologiją (archeomitologiją) autorė į pasaulinę literatūrą sugebėdavo įterpti ikiindoeuropietišką ir baltišką archeologinę medžiagą, lietuvių ir latvių mitologijos duomenis. Jos dėka pirmą kartą plataus europinio konteksto darbuose surandame Nemuno kultūrą, o šalia garsiosios Ertebiolės kultūros Danijoje arba žymiausio megalitinės kultūros paminklo Airijoje, Niugrange, aptinkame medžiagą iš Juodkrantės bei Nidos Kuršių nerijoje, Palangą ir Šventąją – Vakarų Lietuvoje, Lubaną ir Nainiekstę – Rytų Latvijoje, Tamulą – Estijoje ir kitus mūsų regiono paminklus [13]. Šiame kontekste pirmą kartą pamatome, kad ir Rytų Baltijos kraštų Narvos kultūros turtingas mažosios plastikos palikimas niekuo nenusileidžia Pietų Europos skulptūrai, kurios transformacijos atgarsių randame graikų ir keltų archeologinėje medžiagoje bei mitologijoje. Dar svarbiau, kad šios knygos bibliografijoje, kurioje nurodomi žymiausi pasaulio archeologai, mitologijos tyrėjai, istorikai, randame ir lietuvių autorius: Joną Basanavičių, Stasį Daunį, Joną Balį, Zenoną Ivinskį, Bronislavą Kerbelytę, Algirdą Julijų Greimą, Rimutę Rimantienę ir kitus. Ši studija leidžia suprasti, kaip giliomis tūkstantmetėmis tradicijomis pulsuoja Senosios Europos kultūra, jos religijos šaknys, kaip į šiaurę vilnijanti tradicijos banga pasiekia Baltijos pakraščius. Paaaiškėja, kad lietuvių ir latvių mitologijos nuotrupos gali būti be galo svarbios aiškinant daugelio Vakarų Europos kultūrų simbolių reikšmę. Suprantame, kad greta archajiškos lietuvių kalbos ir mitologijos mūsų senųjų europietišku kultūrų ir baltų archeologijos medžiaga tampa ypač reikšminga Europos ir pasaulinio mokslo kontekste. Svarbu pažymėti ir tai, kad trečiajame – kūrybingiausiame ir rezultatyviausiame mokslinės karjeros etape, ypač pagrindinėje šio laikotarpio studijoje – *Deivės civilizacija: Senosios Europos pasaulis*, išleistoje anglų kalba 1991 m. [21], ar šios knygos sintezėje, kuri lietuvių kalba pasirodė 1996 m. [29], nors gal kiek per daug pasukta idealios Europos proistorės vizijos link, tačiau, palyginti su vakarietiško mentaliteto garbių Oksfordo, Kembridžo ar kitų Europos ar JAV universitetų profesorių knygomis, yra vienas labai esminis ir mums svarbus skirtumas. M. Gimbutienei, Rytų Baltijos kraštų kilmės atstovei, išmanančiai regiono medžiagą ir mokančiai kalbas, Europa, jos priešistorė ir apskritai istorija nesibaigia ties vakarinėmis Lenkijos sienomis, o iš tikrųjų apglėbia visą Europą. Pietryčių, Šiaurės Vakarų ir Rytų Europos, kartu ir baltų gyvento regiono medžiaga pateikiama kvalifikuotai, proporcingai Vakarų Europos medžiagai, o mūsų regiono medžiaga užima jai deramą vietą. Tai lemia ir autorės erudicija, gerokai besiskirianti nuo kitų panašias knygas dabar rašančių net Europos Sąjungos užsakymu. Jiems, deja, net didžiosios Rytų Europos slavų kalbos tebėra sunkiai įkandamos, o ką jau kalbėti apie literatūrą baltų, finougrių, rumunų ir kitomis šio regiono kalbomis.

Peržvelgę didžiausių pasaulio bibliotekų katalogus, elektroniniuose kataloguose sukauptus duomenis galime teigti – M. Gimbutienė buvo ir tebėra viena žymiausių pasaulio archeologų [34]. Jos darbštumas, kryptingumas, noras būti lydere, sintetinio darna, meilė savo kraštui, puikus akademinis pasirėngimas lėmė, kad ir baltų archeologijos srityje, ypač sintetindama archeologinius, kalbinius ir mitologijos duomenis, keldama visai naujas hipotezes, ji buvo ir iki šiol yra viena žymiausių ir originaliausių baltų archeologijos tyrėjų ir, be jokių abejonų, daugiausia nusipelnė įtraukdama mūsų regiono senąją baltišką medžiagą į pasaulio archeologijos literatūrą.

Gauta 2012 01 11
Priimta 2012 02 27

Šaltiniai ir literatūra

- [1] M. Alseikaitės-Gimbutienės laiškas Jurgiui Gimbutui. 1942 02 05, 60-as laiškas. *VUB RS*, f. 154–8.
- [2] M. Gimbutienės (Alseikaitės) laiškas Jurgiui Gimbutui. 1940 02 19, 30-as laiškas. *VUB RS*, f. 154–8.
- [3] M. Gimbutienės (Alseikaitės) laiškas Jurgiui Gimbutui. 1941 11 07, 47-as laiškas. *VUB RS*, f. 154–8.
- [4] M. Gimbutienės (Alseikaitės) laiškas Jurgiui Gimbutui. 1941 11 03, 48-as laiškas. *VUB RS*, f. 154–8.
- [5] Marija Alseikaitė-Gimbutienė. Laidosena Lietuvoje geležies amžiuje. Diplominis darbas. Vilnius, 1942. *VUB RS*, f. 154–1.
- [6] Marijos Alseikaitės-Gimbutienės laiškas Jurgiui Gimbutui. 1942 02 09, 60-as laiškas. *VUB RS*, f. 154–8.
- [7] ALSEIKAITĖ, Marija. Baltai priešistoriniais laikais. *Kūryba*, 1944, Nr. 2, p. 106–111.
- [8] ALSEIKAITĖ, Marija. Kapų tipai Lietuvoje proistoriniais laikais. *Gimtasai kraštas*, 1943, t. 6, sąs. 31, p. 1–32.
- [9] ALSEIKAITĖ, Marija. Pomirtinio gyvenimo įsivaizdavimas proistoriniais laikais Lietuvoje. *Gimtasai kraštas*, 1942, t. 5, sąs. 30, p. 1–11.
- [10] ALSEIKAITĖ-GIMBUTIENĖ, Marija. Baltai priešistoriniais laikais. *Kūryba*, 1944, Nr. 1, p. 37–41.
- [11] BUTRIMAS, Adomas. Marija Gimbutas and the archaeology of the Balts. In: *From the Realm of the Ancestors: an Anthology in Honor of Marija Gimbutas*. Manchester, 1997, p. 32–35.
- [12] BUTRIMAS, Adomas. Marija Gimbutienė – baltų, indoeuropiečių ir Senosios Europos tyrinėtoja. Iš: *Marija Gimbutienė ... iš laiškų ir prisiminimų*. Sud. Ž. Gimbutaitė ir K. Jankauskaitė. Vilnius: Žaltvykslė, 2005, p. 331–341.
- [13] BUTRIMAS, Adomas. Priešistorinių deivių mitai. *Mokslas ir gyvenimas*, 1990, Nr. 3, p. 25–26.
- [14] GIMBUTAS, Marija. Ancient Baltic Lands. *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics*, 1963, No. 6, p. 65–102.
- [15] GIMBUTAS, Marija. *Ancient Symbolism in Lithuanian Folk Art*. Philadelphia, 1958. 160 p.
- [16] GIMBUTAS, Marija. Balts. In: *Encyclopedia Britannica*. Vol. 3. Chicago–London, ect., 1955, p. 4–6.
- [17] GIMBUTAS, Marija. *Bronze Age Cultures in Central and Eastern Europe*. Cambridge, Massachusetts, 1965. 681 p.
- [18] GIMBUTAS, Marija. Culture change in Europe at the start of the second millenium B. C.: contribution to the Indo-European problem. In: *Proceedings of the V International Congress of Anthropology: Selected Papers*. Philadelphia, 1960, p. 540–552.

- [19] GIMBUTAS, Marija. *Prehistory of Eastern Europe. Part 1: Mesolithic, Neolithic and Copper Age Cultures in Russia and the Baltic Area*. Peabody Museum, Harvard university, Bulletin No. 20, 1956.
- [20] GIMBUTAS, Marija. *The Balts*. London, 1963. 283 p.
- [21] GIMBUTAS, Marija. *The Civilization of the Goddess: The World of Old Europe*. San Francisco, 1991. 529 p.
- [22] GIMBUTAS, Marija. The first wave of Eurasian steppe pastoralists into Copper Age Europe. *The Journal of Indo-European Studies*, 1977, vol. 5, No. 4, p. 277–338.
- [23] GIMBUTAS, Marija. The Kurgan Wave 2 (c. 3400–3200 B. C.) into Europe and the following transformation of culture. *The Journal of Indo-European Studies*, 1980, vol. 8, No. 3/4, p. 273–315.
- [24] GIMBUTAS, Marija. *The Language of the Goddess*. San Francisco, 1989. 388 p.
- [25] GIMBUTIENĖ ALSEIKAITĖ, Marija. *Die Bestattung in Litauen in der Vorgeschichtlichen Zeit*. Tübingen, 1946. 250 p.
- [26] GIMBUTIENĖ, Marija. *Baltai priešistoriniais laikais: etnogenėzė, materialinė kultūra ir mitologija*. Vilnius: Mokslas, 1985. 191 p.
- [27] GIMBUTIENĖ, Marija. Matristinė Europos kultūra prieš siaubingųjų karų laikus. *Metmenys*. Chicago, 1987, p. 9–19.
- [28] GIMBUTIENĖ, Marija. Rytprūsių ir Vakarų Lietuvos priešistorinės kultūros apžvalga. *Studia Lithuanica*, 1958, 1. 121 p.
- [29] GIMBUTIENĖ, Marija. *Senoji Europa*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų l-kla, 1996. 381 p.
- [30] GIMBUTIENĖ, Marija. Senosios Europos deivės ir dievai mitologijoje. *Metmenys*. Chicago, 1987, p. 28–57.
- [31] GIMBUTIENĖ, Marija. Žemdirbių kultūros studija. *Metmenys*. Chicago, 1973, p. 141–146.
- [32] KULIKAUSKIENĖ, R. Knyga apie baltus. *Gimtas kraštas*, 1985, spalio 17 (Nr. 42).
- [33] *Marija Gimbutienė: bibliografinė rodyklė 1938–1995*. Sud. R. Andrašiūnaitė-Strakšienė. Vilnius: VU l-kla, 1995. 130 p.
- [34] MILIŠAUSKAS, Šarūnas. Marija Gimbutas: some observation about her early years, 1921–1944. *Antiquity*, 2000, vol. 74, No. 286, p. 800–804.
- [35] TAUTAVIČIUS, Adolfas. Apie mūsų protėvius ir jų giminaičius. *Literatūra ir menas*. Vilnius, 1986, p. 4.

ADOMAS BUTRIMAS

Marija Alseikaitė-Gimbutienė – Investigations of the prehistory of the Balts

Summary

The period of her studies in the universities of Kaunas and Vilnius was very important to the investigations of the prehistory of the Balts. Famous professors such as archaeologist Dr. Jonas Puzinas, linguists Pranas Skardžius, Antanas Salys, historians Antanas Jonynas and Leonas Karsavinas, and ethnologist Jonas Balys gave her principles of complex investigations of the Baltic prehistory. This part of article is based on the materials of the Vilnius University Library Manuscript Department (Fund No. 154).

Her ability to use the most important historical sources and Lithuanian folklore, work 12 hours daily in very cold libraries and unheated rooms for museums collections (1941–1942 War period), collect all published materials, and after that to find clear principles of material classification – we can see all those things from her Master's Work on 250 pages "Burial Practices in Lithuanian Iron Age" and her Ph. Doctor Degree in Tübingen in 1946, the Dissertation "Die bestattung in Litauen in der vorgeshichtlichen Zeit".

The second step in her academic carrier was based on knowledge of East European languages that allowed Marija Gimbutienė to investigate wide territories of East-Central Europe and to change the chronological period of her interest. Her monograph prepared in Harvard University, "Prehistory of Eastern Europe", was so useful for students of USA universities that the second edition was done in a very short time. The materials of the Balts were presented not only from the Iron Age, but also from the Bronze and Stone Ages.

Very important time for investigations of the Baltic prehistory was 1963–1965 when her books "The Balts" and "Bronze Age Cultures of Central and Eastern Europe" were published. The first book is still the best information about the Balts from their appearance on the Baltic coast to the emergence of the Lithuanian state in the thirteenth century for the English reading society; later it was translated into German, Italian, Portuguese, and with some new materials in Lithuanian and Latvian languages.

Since 1955, Marija Gimbutas has published more than 50 articles on Baltic archaeology and cultural history in "Encyclopedia Britannica", "Slavic Review", "Encyclopedia Lithuanica", "Metmenys", "Lituanus", "Myth in Baltic Studies" and other publications.

Key words: archaeology of the Balts, Iron Age, Stone and Bronze Age of East-Central Europe, origin of Indo-Europeans, formation of the Balts, archaeologist Marija Gimbutienė